

VILÁG- TÖRTÉNET

9. (41.) évfolyam 2019. 2.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

- **GÁLFFY LÁSZLÓ**
FOLYAMI KALANDOZÓK
- **MIGUEL FERNANDO GÓMEZ VOZMEDIANO**
A MAGYARORSZÁGI HÁBORÚK ÉS EGY EXTREMADURAI
NEMESI ÉLETPÁLYA
- **ISTVÁN SZÁSZDI**
SPANYOL SEGÍTSÉG A TÖRÖK ELLENI HARCBAN
- **GAUSZ ILDIKÓ**
MOZAIKDARABOK MERCŒUR HERCEGÉNEK KÉPÉHEZ
- **QUITMAN BARNABÁS – KORPÁS ZOLTÁN –
TÓTH FERENC – B. SZABÓ JÁNOS**
A MAGYARORSZÁGI TÖRÖK VÁRHÁBORÚK
NEMZETKÖZI HÁTTERE, 1547–1556
- **SZEMLE**
TÓTH FERENC, ORDASI ÁGNES ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Stefano Bottoni,
Katona Csaba, Martí Tibor
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László,
Erdődy Gábor, Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Pók Attila, Poór János

9. (41.) évfolyam 2019. 2.

TARTALOM

A normannok és az oszmánok ellen. Az összefogás és a védekezés lehetőségei (Martí Tibor)	153
<i>Tanulmányok</i>	
Gálffy László: Folyami kalandozók. Normannok a Loire-vidéken	157
Miguel Fernando Gómez Vozmediano: A magyarországi háborúk és egy extremadurái nemesi életpálya. Pedro Barrantes Maldonado katona és krónikás (1510–1578)	191
István Szászdi: Spanyol segítség a török elleni harcban. Adalékok a spanyol–magyar katonai kapcsolatok 16. századi történetéhez	219
Gausz Ildikó: Mozaikdarabok Merceœur hercegének képéhez.	
Philippe-Emmanuel de Lorraine útja Székesfehérvárig, 1582–1598	235
Guitman Barnabás – Korpás Zoltán – Tóth Ferenc – B. Szabó János: A magyarországi török várháborúk nemzetközi háttere, 1547–1556	253
<i>Műhely</i>	
Szanka Brigitta: Calais-tól Konstanzig. Zsigmond király 1416–1417. évi utazásának kommunikációs hálójá	295
<i>Szemle</i>	
Az egzotikustól a realistábig. A francia útleírások Magyarország-képének változása, 1818–1910 (Tóth Ferenc)	317
Egy másik Itália. Fiume, 1724–1924 (Ordasi Ágnes)	320

Jelen számunkat Martí Tibor szerkesztette

Mozaikdarabok Mercœur hercegének képéhez

Philippe-Emmanuel de Lorraine útja Székesfehérvárig,
1582–1598

A 16. századi oszmán előrenyomulás közepette, miközben vallásháborúk késleltették a Francia Királyság külső hadműveleteit, a megfontoltabb francia katolikusok és protestánsok egybehangzóan foglaltak állást a kereszténység érdekében folytatandó *szent háború* mellett. A francia király azonban csupán 1598, a nantes-i ediktum aláírása után nyújtotta kezét a német-római császár felé, és fordította figyelmét Közép-Európára. Az 1590-es évektől több lotaringiai nemes is császári-királyi szolgálatba állt, de legfőképpen Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercœur hercegének (1558–1602) Magyarországra való távozása volt az az esemény, amely a lotaringiai uralkodócsaládot – Godefroy de Bouillon után ismét – a kereszténység bajnokává tette.

Mercœur császári-királyi zászló alatti szereplése (1599–1601) több sikeres haditettben nyilvánult meg, s ezeket a 17–18. századi történetírás tovább népszerűsítette az oszmánellenes harcok sorában. Első utazását 1599 októberében tette Magyarországra, amikor Bécs érintésével az oszmán ostrom előtt álló Esztergomba, majd Prágába ment. II. Rudolf megbízólevele (1600) a császári-királyi sereg általános főparancsnok-helyettesi tisztjét ruházta rá, és Magyarországra szólította. A belévetett nagy bizalom ellenére első próbálkozásai nem jártak sikerrel: a törökök által ostromolt Kanizsa felszabadítása elbukott, s a herceg haderőivel nehéz körülmények közötti visszavonulásra kényszerült. Az 1601. évi hadjárat azonban már meghozta a sikert számára, szeptemberben visszafoglalta Székesfehérvárt, majd október közepén visszaverte az oszmán ellentámadást. E rég várt győzelmek hatalmas visszhangot kaptak Európa-szerte, Bécsben hősként fogadták. Néhány hónappal később, 1602. február 19-én bekövetkezett váratlan halálával szinte egy időben indult meg a mítoszteremtés körülötte. Mindehhez az is nagymértékben hozzájárult, hogy különleges társadalmi eseménnyé duzzadt a törökverő győztesként elismert herceg gyászmiséje, amelyet maga Szalézi Szent Ferenc celebrált a párizsi Notre-Dame-ban a teljes létszámban felvonuló parlamenti előkelőségek előtt. A laudáció szinte azonnali nyomdai megjelentetése¹ szintén kedvező és széles körben elterjedt kép születését eredményezte a lotaringiai hercegről.

* A szerző a Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Kuno Könyvtár kutató-főkönyvtárosa (6722 Szeged, Ady tér 10., ildiko.gausz@ek.szte.hu).

¹ *Oraison funebre*, 1602.

Mindezek ismeretében tesszük fel azt a kérdést, a keresztes háború eszméjéhez kapcsolódó vallási okokon kívül vajon mi motiválta Mercœurnt abban, hogy szerepet vállaljon a császári-királyi seregben. Kutatásaink célkitűzése, hogy a kora újkori magyar történelem oszmánellenes harcainak egyik főszereplőjét teljesebb képben tudjuk megítélni. Jelen tanulmány a neves lotaringiai herceg bretagne-i kormányzóságát és a vallásháborúk utolsó szakaszában játszott politikai szerepét tárgyalja. Szót ejtünk továbbá a hercegnek a chantillyi kastély levéltárában őrzött – a kutatások előtt eddig teljesen ismeretlen – kéziratot hagyatéki irattárolmányáról, illetve ennek magyarországi harcokra vonatkozó feljegyzéseiről, emlékiratairól.

Családi kapcsolatok

Mercœur herceg egész életsorsa két nő – féltestvére, Lujza királyné, valamint hitvese, Marie de Luxembourg-Penthièvre – kezében szövődött. Lotaringia szívében, Nancytól északra, Nomenyben született 1558. szeptember 9-én. A család a Lotaringiai-ház egyik mellékágának, a Vaudémont grófnak leszármazottja.² Atyja, Nicolas de Vaudémont (1524–1577) Antoine de Lorraine herceg (1490–1544) legifjabb fia, háromszor házasodott. Marguerite d’Egmont-nal, egy németalföldi nemesi família leányával 1549-ben kötött házasságából született Lujza (1553–1601), a későbbi francia királyné. A második, Jeanne de Savoie-val (1532–1568), Nemours hercegének lányával 1556-ban kötött frigy gyümölcse Philippe-Emmanuel (1558–1602), Mercœur második hercege. Lotaringiai Lujza és III. Henrik 1575. február 15-én kötött házassága gyors felemelkedést hozott a Vaudémont-família számára. Maga Mercœur herceg a francia király sógoraként, a királyné rendszeres közbenjárásának eredményeként többek között 2000 écu összegű járadékban részesült, s további rendszeres juttatásokra is szert tett.³ Lujza udvari helyzetéből azonban nem csak egyedül húzott hasznot. Hogy csupán az egyik legsikeresebb életpályát említsük, a királynénak köszönhetően legifjabb öccsük, Charles lett Cornouaille püspöke, 1578-ban Vaudémont bíborosa, majd 1580-ban Toul, öt évvel később Verdun püspöke.

III. Henrik uralkodásának első éveiben Mercœur nem kapott kiemelt felelősséggel járó megbízatásokat. Ekkor még semmilyen jelentősebb méltóságot sem viselt a királyi udvarban a többi lotaringiai herceggel, a Guise-ekkel, Mayenne-ekkel, Aumale-okkal ellentétben, akik mindannyian nagymesterek, főkincstárnokok vagy fővadászok voltak. Nem véletlen, hogy egy Pierre de l’Estoile naplójában feljegyzett,

2 A Lotaringiai-Vaudémont-ház – így a Mercœur hercegek – címerében megtalálható a magyar Árpád-sávós minta. Anjou René (1409–1480) – Izabella lotaringiai hercegnővel kötött házassága révén – lotaringiai herceg, s II. Johanna halála (1435) után Szicília és Magyarország királya lett. Annak ellenére, hogy egyik terület sem jutott tartósan birtokába, felvette Nápoly, Szicília, Magyarország és Jeruzsálem királyának címét és felségpecsétjére ezek címerét (1436/1437). A továbbiakban az Anjou- és a Lotaringiai-ház – az Árpádokkal való rokonság és a trónigény hangsúlyozására – címerpajzsában megtartotta az Árpádok vörös-ezüst színeit. Az Anjou-leszármazott, II. René lotaringiai herceg (1473–1508) pénzén is a negyedelt pajzs első negyedében sávozott (vagyis magyar) ábra látható.

3 Le Roux, 2009. 30.

udvari előkelőségeket felvonultató gúnyversben úgy jelenik meg a herceg, mint a „sete-suta Mercur”, akinek egyetlen „érdeme” a királyhoz fűzhető rokonsági szála.

*Szívesen szólnék egy szót,
e hercegről, ki oly bohó,
ügyetlen és ostoba,
Mercur, a sete-suta,
mivel viszont a király sógora,
csitt inkább, egy szót se róla.⁴*

A király Mercœur iránt hamar megnyilvánuló jóindulatát mutatja azonban, hogy a Szentlélek-lovagrendbe az elsők között választotta be 1578. december 31-én. Ez a gesztus valóban megerősítette helyzetét, főként mivel Louis de Gonzague, Nevers hercege és Jacques de Crussol, Uzès hercege csak a harmadik avatás során, míg Charles de Lorraine, Aumale hercege – még később – a negyedik alkalommal nyert felvételt a tagok közé. Sőt, Henri de Guise herceget csupán az ezt követő évben (1579), ennek testvérét, Charles de Lorraine-t, Mayenne herceget pedig majd csak 1582 decemberében érte ugyanez a megtiszteltetés. Mercœur az udvari élet nagyobb eseményein is szerepelt, így többek között azon a híres festményen is megörökítették, amely az Anne de Joyeuse menyegzőjének tiszteletére adott bált ábrázolja. Pompás ruhában a jelenet bal oldalán tűnik fel a herceg, miközben Joyeuse és Marguerite de Vaudémont – másik féltestvére – a festmény középső részén kapnak helyet.⁵ Mercœur ez alkalommal rokonának, Christine de Lorraine, III. Károly és Valois Klaudia lányának kísérője, majd a nővére tiszteletére bemutatott udvari baletten,⁶ 1581. október 15-én már felesége oldalán láthatjuk. A Marie de Luxembourg-ral kötött házassága (1576) szintén számos előnyt hozott számára, így például viselhette a Penthièvre hercege címet, s jogot formálhatott Bretagne hercegi koronájára. A bretonok nagy része ugyanis úgy tekintett Marie de Luxembourg-ra, Étampes és Penthièvre hercegnőjére, Martigues vikomtnőjére, mint az antik függetlenség élő képére, az egykori hercegek leszármazottjára. Számukra Jean de Montfort csupán trónbitorló volt Penthièvre ékes utódjával ellentétben,⁷ akinek férje összeköthette az egy százada megszakadt láncolatot.

4 „Je dirois volontiers un mot / De ce duc mal habile et sot, / Et vrai badin de sa nature: / C'est ce chetif duc de Mercure; / Mais il est beau-frère du Roy. / C'est pour cela que je m'en tay.” Lásd: Brunet-Champollion-Halphen, 1875. 47.

5 Bál a Louvre-ban Anne de Joyeuse menyegzője (1581. szeptember 18.) alkalmából. Párizs, Musée du Louvre. 41,5 × 65 cm, olajfestmény.

6 *Balet comique de la Royne, faict aux nopces de monsieur le duc de Joyeuse & madamoyselle de Vaudemont sa soeur. Par Baltasar de Beaujoyeulx, valet de chambre du Roy, & de la Royne sa mere.* Paris, par Adrian Le Roy, Robert Ballard, & Mamert Patisson. 1582.

7 Joxe, 1982.

Mercœur bretagne-i kormányzósága

Bretagne VIII. Károly (1483–1498) és Anna breton hercegnő házasságáig független állam volt. A hercegi koronát örökletesnek tekintették, mivel azonban az 1365. évi guérande-i szerződésig nem rögzítették egyértelműen az öröklési rendet, a nők nem voltak belőle kizárva. Alix de Bretagne – aki mellesleg nem az első uralkodónő volt – 1213-ban egyesítette a francia és a breton uralkodóházat, amikor feleségül ment a francia királyi ház tagjához, Pierre de Dreux-höz. I. Péter (1213–1221) ükunokája, III. (Jóságos) János (1312–1341) – melléknevét meghazudtolva – a legnagyobb csapásokat és a polgárháború szörnyűségeit szabadította Bretagne-ra több mint negyedszázadon keresztül. Nem lévén örököse, úgy döntött – féltestvére, Montfort gróf iránti gyűlöletből –, hogy a trónt testvére leányára, Jeanne de Penthièvre-re hagyja. Halála után azonban mindkét fél, Jean de Montfort és a Charles de Blois-val házasságra lépett Jeanne de Penthièvre is magának követelte a trónt. A harc a feleségek, a két Johanna – a „Sántának” keresztelt Jeanne de Penthièvre és Jeanne de Flandre – között is folyt. A vita 1364-ben dőlt el, amikor az auray-i csatában Charles de Blois elesett, és IV. (Hódító) Jánost (1365–1399), Jean de Montfort fiát kiáltotta ki uralkodónak a nép.

A csata utáni következő évben írták alá a guérande-i szerződést, amelynek értelmében a nők csak fiúörökös hiányában kerülhettek a trónra. Miután Sánta Johanna legidősebb fiának felesége, Marguerite de Clisson megpróbálta V. Jánost (1399–1442) elmozdítani a hatalomból, elűzték a családot a hercegségből. Ezt követően a Penthièvre-ek a francia királyi udvarban találtak menedéket, ahol folyamatosan a breton hercegek ellen szövetkeztek VII. Károly, majd XI. Lajos idején. IX. Károly 1569-ben emelte hercegséggé a Penthièvre-i Grófságot, amely házassága révén szállt Sébastien de Luxembourg-ra, majd ennek leányára, a nagy népszerűségnek örvendő Marie de Luxembourg-ra. Egyetlen törvény állt a *Belle Nantaise* követeléseivel szemben, nevezetesen az, hogy I. Ferenc 1532-ben Bretagne-t hivatalosan is a Francia Királysághoz kapcsolta, miután Anna breton hercegnő és VIII. Károly francia király 1491-ben házasságot kötött. Később, az aláírt egyesítési nyilatkozat után, I. Ferenc ismét megerősítette jogát Bretagne-ra az akkor kiskorú Jean de Brosse (1505–1564), Étampes hercegével szemben, II. Henrik pedig egy újabb nyilatkozatot íratott alá vele 1543-ban. A francia királyok e nyilatkozatokkal nem a Brosse-ház jogos követeléseit akarták megakadályozni, hanem sokkal inkább a megalapozatlan igények elé igyekeztek lépni. Marie de Luxembourg – Bretagne tekintetében – tehát nehezen kibogozható jogokat hozott férjének.

Mercœur – mint Penthièvre új hercege – 1577 októberében tűnt fel először Bretagne-ban, s megjelent a Rennes-ben üléselő parlamenti üléseken. Elsősorban azokat a jogokat szerette volna elismertetni, amelyek alapján igényt formálhatott Bretagne-ra, miközben a tartománybeli nemesekkel is fel kívánta újítani a védelmi szálakat.⁸ Számíthatott arra a hűséghálózatra, amelyet apósa épített ki a tartományban, például annak eredményeképpen, hogy egy tucat nemesembert tüntetett ki

⁸ BnF, Ms. Fr. 8267 fol. 7–8.

a Szent Mihály-rend nyakékével. Maga Mercœur is ezt az utat járta, amikor 1578 áprilisában több Párizsban tartózkodó bretonnak adott otthont a *Bons Enfants* utcai lakhelyén, egészen közel a Louvre-hoz. Ezek között volt több nagy hírű breton nemes, így például Jérôme de Cerné, Brest kormányzója is.⁹ A herceget 1582-ben nevezték ki Bretagne-ba, aki ekkor Nantes-ot – a Montfort-ház korábbi lakhelyét – jelölte ki székhelyéül. A Francia Királysággal való egyesülés után hagyományosan ez a város volt a kormányzók székhelye, így például Jean de Brosse, Étampes hercegeé és Mercœur apósáé is.

Nantes mindig is rivalizált Rennes-nel szerepkörében, stratégiai fontosságban, mégis jelentőségét – Rennes ellenében – az adta, hogy ebben a térségben volt a legerősebb a hugenottaveszély az erősen kálvinista befolyás alatt álló Poitou tartományt hatalmában tartó Rohan család közeli jelenléte miatt. A herceg ügyesen választotta ki Nantes-ot székhelyéül, mivel olyan védelmet tudott kiépíteni Bretagne körül, amivel sikerült a hugenottákat távol tartania a vidéktől. Mercœur 1576-tól – házasságkötésétől kezdve – erősen kötődött Bretagne-hoz, megbízatása teljes idején a városok rendszeresen színpadias formában megrendezett ünnepélyes fogadást tartottak számára. Ezek a bevonulások még a modern kor emberének képzelőerejét is meglepik túlzott fényűzésükkel olyannyira, hogy – az esemény költségességét kiemelve – számos történetíró felesleges voltukat hangoztatta.¹⁰ Philippe-Emmanuel de Lorraine, az amatőr mű- és irodalomkedvelő szívesen vett részt ezekben a harsogó bevonulásokban, sőt a későbbiekben el is várta az ünnepélyes fogadtatását, tekintve hogy rendszeresen előre értesítette Rennes és Nantes városát következő érkezéséről.¹¹ 1583-ban például Mercœur „egy selyemsátor alatt” járta be Nantes utcáit, amelyet „a város négy ősi polgára vitt gyalogszerrel”.¹²

Amikor III. Henrik 1582. szeptember 5-én Bretagne kormányzójának nevezte ki Mercœur-t, azt remélte, hogy sógorának s annak hitvesének köszönhetően, valamint a tartományban kötött szövetségek révén megerősítheti hatalmát. Bár a korábbi kormányzó, Louis de Bourbon-Vendôme, Montpensier hercege csak 1582. szeptember 23-án halt meg, kevéssel halála előtt, már e hónap ötödik napjától III. Henrik visszavonta tisztségéből. Figyelmen kívül hagyva unokájának, Henri de Bourbon, Montpensier és Dombes hercegeinek jogait,¹³ Bretagne-t Mercœurnek adományozta, azaz sógora kedvéért minden gondolkodás nélkül háttérbe szorította

9 L'Estoile, 1837. 97.

10 Például Travers, 1837. tome 2. 471–472., 551–555.

11 Laschon, 2009. 134.

12 La Borderie–La Bigne de Villeneuve, 1855. 39.

13 A Bibliothèque nationale de France állományában található egy 15 oldalas kisnyomtatvány, amelyet Párizsban adtak ki dátum megjelölése nélkül (Claude de Bassacourt: *Le trespas de très-illustre et très-vertueux prince Monseigneur le duc de Montpensier*). Nem egyértelmű, hogy melyik Montpensier hercegről szól e gyászbeszéd. Egyrészt lehetne François de Bourbon, aki 1542-ben született, 1582-ben lett Montpensier hercege és 1592-ben halt meg. A másik lehetőség, hogy François fia, az utolsó Montpensier herceg, Henrik (1573–1608) gyászbeszéde. A szerző a szövegébe beleillesztett egy Philippe-Emmanuel de Mercœur hercegnek szóló dicsőítést, jóllehet azt is tudjuk, hogy 1592-ben Mercœur még IV. Henrik ellen küzdött, és csak 1598-ban adta meg magát. Ha François gyászbeszédéről van tehát szó, akkor jóval az események után íródott. A Mercœur-ról szóló dicsőítés így szól: „Qui sans estre touché de compassion pourroit toucher au los de ce Grand Duc de Mercœur, qui trouvant la France trop streile de lauriers pour

a jogos örököst. A király ekkor nem fogadta meg tanácsadói arra vonatkozó figyelmeztetését, hogy az új kormányzó kapcsolatban áll a katolikus ligával, és hogy a Penthièvre-ek igényeket támaszthatnak Bretagne tekintetében. III. Henrik döntése azonban tudatos volt. A többé-kevésbé autonóm közigazgatási egységek élén álló helyi és a nemzeti vezetők együttműködését nem csupán az intézményes, hanem a személyes csatornákon keresztül is építette. Ennek a folyamatnak az eredményeképpen valódi központosított kliensi rendszert hozott létre, amelynek pénzügyei leginkább a királyi udvarhoz és nem a nagyurak földbirtokaihoz kapcsolódtak. Mercœur és a többi királyhű ember kormányzói kinevezése beleilleszkedett a központi hatalom nemesi támogatást célzó szándékába, így a király is éppen akkor jelölte ki Mercœur-t, amikor megkezdte a tartományi igazgatás megreformálását. Ezzel egy időben szintén saját embereit helyezte el a vidéki hűségálózatok központjaiban, így a fontosabb tartományok élére: Anne de Joyeuse-t Normandiába, valamint Jean-Louis de Nogaret, Épernon herceget Metzbe.

Kinevezése után Mercœur 1583. szeptember 1-jén vonult be Bretagne-ba, s ezt követően többnyire már csak saját kormányzatával törődött. Tartományának rendjei számítottak rá, hogy hatékonyan fogja képviselni érdekeiket az udvarnál, éppen ezért jelentős járadékot szavaztak meg neki, amelynek összege az évek során folyamatosan emelkedett: 1582-ben 12 ezer, 1585-ben 18 ezer, majd 1586-ban 19 500 tours-i livre.¹⁴ Kormányzóként Mercœur embereket javasolt a király figyelmébe, ezek a tartományban katonai rangot kaptak. Később azonban, amikor III. Henrik takarékoságból e megbízatások egy részét megszüntette, a herceg támogatottsága is csökkent. Éppen ezért Mercœur ügyelt arra, hogy hatalmát ne-hogy más is csorbíthassa, főként mivel számolnia kellett a két bretagne-i főparancsnok jelenlétével, akiknek kinevezését 1578-ban megerősítette a király. René de Tournemine, La Hunaudaye bárója (1526–1591), királyi megbízott, az ősi Penthièvre család sarja, 1575-ben tapasztalt katonaként került a bretagne-i főparancsnoki tisztségbe. A nagyrészt Bretagne-ból toborzott segédszázadának hűségére feltétlenül számíthatott a király, amely a katolikus liga lázadása idején például azonnal Rennes városának védelmére indult. A másik jelentős főparancsnok, Honorat du Bueil, Fontaines ura (?–1590) – La Hunaudaye-val ellentétben – nem breton volt, hanem Touraine vidékéről származott, így katonáit is innen, továbbá a szomszédos Anjou és Maine tartományokból toborozták. Először IX. Károly adott számára megbízatást, és 1568-ban Szent Mihály-lovagnak nevezte ki, majd III. Henrik szintén teljes bizalmat szavazott neki, s 1583. december 31-én a Szentlélek-lovagrendbe is felvette.

Mercœur kitűzött célja az örökletes úton megszerzett Bretagne-i Hercegség autonóm, a királyságtól többé-kevésbé független kormányzása volt. Mivel az általános polgárháborús zűrzavarban Bretagne nagyobb hangsúlyt helyezett a régi szabadság visszaszerzésének eszméjére, az 1580-as évek derekára olyan tartománnyá vált, amely teret engedett a függetlenségi vagy szeparatista kísérleteknek,

ses vertus va mourir en la Panonie, pour y planter l'honneur, & faire vivre de nos fleurs de lys?" Lásd: Bassecourt, [1608.] 9.

¹⁴ Le Roux, 2009. 37.

s az ambiciózus hercegnek felajánlotta a hercegi koronát. Ennek oka az volt, hogy Bretagne nem csupán nyelve és múltja miatt szigetelődött el, s nem csupán erkölcsileg és anyagilag szakadt el a francia területek központjától, hanem jogilag is könnyebben volt leválasztható a királyság többi területéről a hagyományaiiban gyökerező női ágú öröklési rendje miatt. Így következett be az a válság, amely már régóta készülődben volt, 1585-ben Bretagne-ban megkezdődött a szélsőséges katolikus liga előretörése. Elérkezett a heves harcok ideje, amikor egy évtizedes tapogatózás, viszonylagos nyugalom és helyi harcok után széles körű politikai és társadalmi harc indult a szokásaiban és hitében csökönyös tartományban. Bretagne, ahol maguk a protestánsok is beismerték kísérleteik eredménytelenségét, elődei gyökereit akarta megőrizni. A bretonok számára, akik hosszú évszázadokon keresztül ahhoz voltak szokva, hogy mindent visszautasítsanak, ami az ellenséges francia földről jött, érkezett a függetlenedés lehetősége.¹⁵

III. Henrik elvárásai ellenére, Bretagne a kormányzó és a királyi főparancsnokok közötti csendes küzdelem színterévé vált. Mercœur feltétlen hűsége már kormányzói kinevezésétől kezdve megszakadt: fokozatosan eltávolodott az udvartól, egyre ritkábban fordult meg ott. Felhasználva katolikus hercegi mivoltából adódó személyes garanciáját, a házasságának köszönhető gazdasági és kliensi lehetőségeit, valamint hivatalos tisztségéből fakadó tekintélyét, ki tudta építeni saját híveinek hálózatát, egy olyan sokrétű kört, amelyben a társadalom minden rétegének képviselői szerepeltek. Fokozódó ellentétei a királlyal unokatestvéreihez, a Guise-ekhez sodorták, s a navarrai király trónigénye ellen létrehozott új társulásuknak, az újjászervezett katolikus ligának lett tagja. Lujza királyné talán helyeselte unokabátyjai tettét, de semmilyen módon sem vett részt a katolikus szövetség megszervezésében, végig hű maradt hitveséhez. Mercœur is csak egy rövidebb várakozás után kötelezte el magát egyértelműen, miután Medici Katalin nélküle folytatott tárgyalásokat a Guise-ekkel, akik nem tudták kellő erővel képviselni őt ahhoz, hogy megkaphassa az általa kért városokat, közöttük Nantes-ot és Saint-Malót.¹⁶ Az 1585. július 7-én aláírt nemours-i nyilatkozat¹⁷ értelmében meg kellett elégednie Dinan-val és Concarneau-val, továbbá személyes 30 fős gárdájának fenntartásával. Dinan lakói azonban – személyes biztonságuk érdekében – nem akarták a herceget fogadni, így végül a király La Hunaudaye főparancsnokot küldte a nyilatkozat érvényesítésére a városba.¹⁸ Sok protestáns menekült ekkor Angliába, sok áttért a katolikus hitre, és voltak, akik La Hunaudaye védelmét kérték. A nyilatkozat érvényesítésével és a ligapártiak fegyverletételével a király azt remélte, hogy hatalma helyreállt, azonban Mercœur – hűségnyilatkozata¹⁹ ellenére – 1585 nyarától megkezdte kiépíteni kapcsolatát II. Fülöp spanyol királlyal, aki legidősebb leányát, II. Henrik unokáját, Izabella Klára Eugéniát szerette volna a hercegség, sőt a Francia Királyság trónján látni.

15 Le Noir, 1851. 264–265.

16 Le Person, 2002. 191–192.

17 BnF, Ms. Fr. 3173 fol. 67r–74r. A nemours-i nyilatkozat szövege nyomtatásban: Haag, 1846. vol. 1. 184–187.

18 Pocquet, 1903. 84–85.

19 BnF, Ms. Fr. 500 fol. 246–247. Lettre du duc de Mercœur à Henri III. Mai 1585.

Bár a protestánsok nantes-i szervezkedése óvatosságra intette Bretagne kormányzóját, mégis vakmerő lépésre határozta el magát. Megtámadta a vidék legfontosabb protestáns vezetőjének, René Rohan-nak blain-i kastélyát Nantes északnyugati részén. Rohan elmenekült, s néhány hónappal később meghalt, Mercœur pedig Blain-ban saját emberét hagyta hátra. Ezzel az egy győzelemmel azonban még nem bizonyította a herceg jó vezetői képességét, s a továbbiakban csak kisebb katonai műveletekbe kezdett. Leginkább a Loire védelmére koncentrált, s csapatokat küldött az angers-i vár visszafoglalására. 1586 végén III. Henrik még mindig hitt abban, hogy sőgora visszatál hozzá, de már 1587 márciusától ismét a Guise-ek oldalán látjuk őt öccsével, Charles bíborossal. Elpártolásához valószínűleg az is hozzájárult, hogy a III. Henrikkel felszínen őrzött jó kapcsolata ellenére semmilyen fontosabb katonai megbízatást sem kapott a protestánsokkal szembeni ellentámadások idején, sőt a korábban neki ígért megbízatást is Anne de Joyeuse-nek adta a király, s őt küldte jelentős csapatok élén délnyugatra Navarrai Henrik ellenében. Csalódottsága sodorta Mercœur a liga felé, miközben az ellentétek fokozódtak közte és a III. Henrik teljes bizalmát élvező La Hunaudaye között is.²⁰ Amikor Joyeuse 1587 októberében vereséget szenvedett és meghalt Coutras-nál, özvegye, Marguerite de Vaudémont, a herceg édes húga költözött be a régóta lakatlan párizsi Mercœur-villába. Ezt követően III. Henrik 1588-ban végre katonai megbízatást adott a sógorának, de kapcsolatuk rendeződésére ez már nem volt kihatással.

A barikádok napja után (1588. május 12.) a király kénytelen volt megválni legfőbb bizalmasától, Épernon hercegtől, s a katolikus liga nyomására júliusban egy újabb nyilatkozatot adott ki, az úgynevezett egyesülési ediktumot. Ebben megtiltott mindennemű hivatalviselést a protestánsok számára, s a trónöröklésből is kizárta az „eretnekeket”. Ilyen körülmények közepette III. Henrik kereste a szövetséget sógorával, és eltörölte azokat a törvénycikkelyeket, amelyek a Francia Királyság admirálisának – azaz a néhai Anne de Joyeuse-nek – bírászkodási jogokat biztosítottak Bretagne-ban.²¹ Mercœur tehát egyedül rendelkezett a tenger felügyeletével a tartományában, miközben továbbra is a katolikus liga aktív szereplője, Guise herceg szövetségese, sőt helyettese maradt. Henri de Guise kérésére keresztülengedte területein a Nantes-ba érkező spanyol diplomatákat, s – amennyiben hihetünk Agrippa d'Aubignének – az ő parancsára ment Poitouba a hugenották visszaverésére, mielőtt még a Nevers hercegének vezetése alatt álló királyi csapatok útnak indultak volna.²² Ekkor Mercœur óvatosságból még mindig a király hű emberének mutatkozott, sőt III. Henriknek egy haditeranggal is előállt, amelynek értelmében katonai segítséget kell nyújtani Poitou déli részén. A herceg nyílt lázadása 1588. december 23-tól, a Guise-ek meggyilkolásától számítható, amikor a király minden tekintélye megszűnt előtte.

Mercœur Nevers hercegéhez címzett leveleiből pontosan kiolvasható, hogy nemcsak pénzt, utánpótlást, lőszert, hanem még ellátmányt sem küldött a

20 BnF, Ms. Fr. 3379 fol. 24. Lettre du baron de La Hunaudaye à Henri III. Vitry, 9 juin 1587.

21 *Déclaration en faveur du duc de Mercœur touchant les droits d'Amirauté. Chartres, 17 août 1588.* Lásd: Morice, 1746. 1487–1488.

22 Agrippa d'Aubigné, 1893. tome 7. 328.

Poitouban küzdő hadseregnek azért, nehogy saját erőit gyengítse. Sőt azt kérte Nevers-től, hogy küldje vissza a Nantes városa által szolgáltatott tüzérségi eszközöket, mert számára a breton helyek védelme a legfontosabb.²³ Annak ellenére, hogy magát Nevers „legalázatosabb és legengedelmesebb” szolgálójának nevezi, nem ment elé, amikor Nevers útban Blois felé Nantes mellett haladt el, s csupán egyik nemesét, Laurent Tornabuonit küldte elébe,²⁴ mivel személyes biztonságát féltette a néhány nappal korábban, Blois-ban történt gyilkosság miatt. Folyamatosan saját hadierejét erősítette, Nantes körül csapatokat vont össze, s levelezéséből olyan mindenre elszánt személy rajzolódik ki, aki meg van győződve saját küzdelme igazáról az eretnekek ellenében. Az uralkodó ekkor még nem lépet fel sógora ellen, nem szerepel Mercœur neve a februárban felségsértés vádjával elítéltek névsorában, akik között ott van Charles de Lorraine, Mayenne hercege, Burgundia kormányzója és annak unokatestvérei, Aumale hercege és Aumale lovagja.²⁵

Mercœur féltestvére, Chaligny gróf szintén nem szerepel a lázadók listáján, jóllehet ő is Párizsban tartózkodott, hogy Mayenne hercegével együtt hűséget esküdjön a katolikus liga híveiből álló tanácsnak.²⁶ Mercœur szerepét még ekkor is többnyire jelentéktelennek látják a korszakot feldolgozó történétírók, jóllehet kormányzatának legtöbb városát már maga mellé állította. A legsúlyosabb erőszakos megmozdulásra 1589. április 7-én került sor Nantes-ban a városi magisztrátusok és a katonai tisztviselők keménymagjának szervezésében, akik mögött maga Mercœur hercegné állt. Nyolcvan királyhű polgárt zártak be a várba – a számvevőszék, a bíróság és a prépostság tisztségviselőit –, majd hagyták, hogy Rennes-be meneküljenek. A számvevőszék tagjainak körülbelül a fele hagyta el Nantes-ot,²⁷ maga a püspök, Philippe du Bec²⁸ egy darabig Anjouban tartózkodott, majd az új királyi fővárosba, Tours-ba utazott szeptember elején. Április 10-én Nantes-ban 67 tagú tanácsot hoztak létre Jacques Le Bossu bencés szerzetes és prédikátor részvételével, s új adókat rendeltek el a gazdagok, a protestáns eretnekek és a várbörtön rabjai terhére. Ligapárti parlament jött létre a városban, miközben Rennes városa csaknem egyhangúlag III. Henrik mellé állt a város kormányzója, René Marec de Montbarot vezetésével.

Mercœur küzdelme a királyi erőkkal

A királyné kérése ellenére III. Henrik április 18-án visszavonta Mercœur kormányzóí megbízását, amellyel a rennes-i parlament határozatát erősítette meg. Innentől értelemszerűen már lázadónak minősült, miután fegyvert fogott a király ellen.²⁹ He-

23 Joüon des Longrais, 1894. 233.

24 BnF, Ms. Fr. 3414 fol. 28.

25 Jourdan–Decrusy–Isambert, 1829. 635–643.

26 BnF, Ms. Fr. 3996 fol. 60v–63v.

27 Le Page, 2000. 587–609.

28 Philippe du Bec életét és a katolikus ligához való viszonyát a titkára által írt naplónak köszönhetően tudjuk nyomon követni. Lásd: La Fosse, 1866.

29 Morice, 1494–1496.

lyére az uralkodó Louis de Condé legkisebb fiát, Navarrai Henrik első unokatestvérét, Charles de Bourbon, Soissons grófját jelölte ki, aki 1587-ben már egyszer vereséget mért Mercœurre. III. Henrik választása azonban nem a navarrai királynak tett gesztusként értelmezendő, tekintve hogy az unokatestvérek egyáltalán nem voltak jó viszonyban, sőt maga az uralkodó sem lehetett túl jó véleménnyel e fiatalember-ről. Jóllehet III. Henrik a Szentlélek-lovagrend tagjává fogadta Soissons-t, bizonyára nem feledte el neki, hogy családi kötelékei révén korábban a navarrai király oldalán vett részt a coutras-i csatában. Választását az indokolta, hogy a gróf a navarrai királlyal támadt konfliktusa után néhány hónappal később ismét III. Henrikhez pártolt. Amennyiben hihetünk Sullynek, a közöttük lévő ellentét onnan fakadt, hogy a navarrai király nem tartotta be Soissons grófnak tett ígéretét, miszerint hűgának, Katalinnak a kezét nyújtja neki szövetsége jeléül. Sully véleménye szerint mindez heves vitákat váltott ki a két unokatestvér között, s azt bizonyította, hogy a gróf csupán hasznot remélt, s valójában sosem szolgálta a navarrai érdekeket.³⁰

Kinevezése ellenére azonban Soissons mégsem tudott bejutni Bretagne-ba, mivel június 1-jén Mercœur emberei nem messze Rennes-től megtámadták, s Nantes-ba hurcolták. Úrnapi sikerében és a tíz nappal ezt megelőzően világra jött első fiúgyermekének születésében a herceg az isteni jóindulatot látta megnyilvánulni.³¹ Soissons végül kalandos módon szabadult meg: június 21-én betegséget színlelve egy szolgáját bújta ágyába, ő maga pedig egy ételes kosárba rejtőzve szökött meg tányérok és konyharuhák között,³² s Angers-ba menekülve követelte magának a bretagne-i kormányzóságot. III. Henrik azonban lefoglalva Párizs visszafoglalásának előkészületeivel, egyáltalán nem törődött sérelmeivel, sőt Bretagne visszafoglalását egy másik főnemesére, Henri de Bourbon, Dombes hercegére bízta, s ezt tudatta Rennes lakosaival is.³³

III. Henrik halála (1589. augusztus 2.) valószínűleg megerősítette a liga tagjait abbéli elhatározásukban, hogy le kell győzniük Navarrai Henriket, akit nem ismerhetnek el Franciaország királyának. Mercœur követte Mayenne hercegének példáját: vezetésével a városháza körül összegyűlt nantes-i lakosság Charles de Bourbon X. Károly néven kiáltotta ki új királynak, egyúttal megismételte a „szent ligának” tett hűségeskujét. Éppen úgy, ahogy Párizsban Mayenne és a Szövetségi Tanács uralkodott, Mercœur bretagne-i fővárosának tanácsával Bretagne ura akart lenni. A nantes-i parlamentet – a rennes-i jogászok elutasítása ellenére – egyfajta ligapárti ellenparlamentként 1590. január 8-án iktatták be, s X. Károly 1590 májusában bekövetkezett halála ellenére mindvégig királya nevében törvénykezett. A liga késedelem nélkül könyörtelen harcot indított az „eretnekek” ellen, amely kifejezéssel egyetlen kategóriába sorolta a kálvinistákat, valamint a navarrai király híveit, továbbá Isten- és egyházellenesnek nyilvánította őket.³⁴ Határozatokkal elkobozták

30 Sully, 1778. tome 1. 298–300.

31 Thou, 1734. tome 10. 659.

32 Agrippa d’Aubigné, 1895. tome 8. 60.

33 Henri III à la ville de Rennes, Jargeau et camp de Villepreux, le 20 juin et le 8 juillet 1589. Lásd: *Lettres inédites du duc*, 1862. 301–303.

34 Cardot, 1964. vol. 3. 612.

az eretnekek javait, tiltották szertartásaikat és lefoglalták jövedelmüket. Az 1590. március 3-i rendelet még súlyosabban, halálbüntetéssel sújtotta a protestáns hitgyakorlást a nantes-i udvar fennhatóságában, „megparancsolva a papoknak, hogy olyan tudós embereket nevezzenek ki, akik a reformátusok ellen szónokolnak, tiltva a navarrai király tisztviselőinek ezek megzavarását”.³⁵

Mivel semmilyen segítséget sem remélhetett a párizsi katolikus ligától, 1589 nyaratól Mercœur arra kényszerült, hogy spanyol támogatást kérjen. II. Fülöp egy szeptember 1-jén kelt levelében üdvözölte, amiért „elkötelezte magát a katolikus ügy védelmében”,³⁶ egyúttal pénzügyi segítséget ígért neki. Október 18-án Nantesba küldte egyik legtapasztaltabb diplomatáját, Diego de Maldonadót, a négyezer fős spanyol kontingens azonban csak a következő nyáron érkezett meg a blavet-i (ma Port-Louis) kikötőbe. II. Fülöp célja az volt, hogy jó kapcsolatot építsen ki Mercœurrel és a Bretagne-i tanáccsal, mivel a tartomány felügyelete elsődleges fontosságú stratégiai kérdés volt Spanyolország számára. Annál is inkább, mert a spanyol király a későbbiekben Brest két oldalról – a szárazföld és a tenger felől – történő megtámadását tervezte, aminek érdekében 1594-ben egy várat is építtetett Brest kikötőjében. Mercœur tíz éven keresztül folytatott küzdelmet a királyi erőekkel, amely hadakozás legfontosabb katonai összetűzésére Craon-nál került sor 1592. május 23-án. Körülbelül nyolcezer – felerésznt spanyol – katona élén legyőzte a Dombes és Conti hercege vezette hadsereget, ennek során a spanyolok a királyi táborban harcoló angol kontingenst lemészárolták.³⁷ Bretagne kormányzója ekkor szerezte meg azt a katonai hírnevét, amelyet a későbbiekben a katolikus propaganda felhasznált az oszmánellenes sikerei után. Michel de La Huguerye, a Condé hercegek német tartományokba küldött korábbi diplomatája úgy említette, mint „a legnagyobb katolikus lotaringiai herceget, korának első hadvezérét”,³⁸ s úgy mutatta be, mint az egyetlen igaz katonát, akire a liga valaha számíthatott. A szorosan vett történelmi tények viszont azt sugallják, hogy a craon-i ütközet kivételével Mercœur megelégedett a kisebb volumenű hadműveletekkel, a kisebb helyek ostromával. Ellenségei szorongatásában elmélyítette a spanyolokhoz fűződő kapcsolatait, sőt odáig merészkedett, hogy ünnepélyes hűségesküt tett II. Fülöpnek 1594. november 20-án és 1595. június 30-án, arra kötelezve magát, hogy elismeri Izabella infánsnő jogát a francia trónra. Mindezt annak ellenére tette, hogy IV. Henrik ekkor már katolikus hitre tért (1593. július 25.), lezajlott a koronázása (1594. február 27.), sőt már a pápai feloldozása (1595. szeptember 17.) is jó úton haladt.

Philippe-Emmanuel de Lorraine törekvéseit a 16. század utolsó évtizedeiben több szempont vezérelte: hitbéli, politikai és személyes ambíciói. „Keresztény lovagi” vagy talán fanatikus hitbéli meggyőződése szerint a navarrai király csupán képmutató trónbitorló lehetett. Saját hatalma megerősítéséért folytatott elkeseredett szövetségkeresése, amelyhez már nem volt elegendő a helyi breton kapcsolat-

35 Idézi: Cornette, 2005. 502.

36 Carné, 1899. vol. 1. 5.

37 Agrippa d'Aubigné, 1895. tome 8. 290–296.; Thou, 1734. tome 11. 518–521.; BnF, Ms. Fr. 5045 fol. 368.

38 La Huguerye, 1880. 417.

rendszer, a spanyolokkal való szövetkezésre sarkallta, és az utolsóként ellenálló ligapárti vezetővé tette. Végül pedig – ne feledjük – Mercœur saját családjának fel-emelése, fenntartása is vezérelte. Ezek a meggyőződései indították arra is, hogy végső vesztesként oszmánellenes kereszties háborúba induljon, s hogy ígéretet tegyen: a katolikus vallást utolsó csepp véreig védelmezi. Azt követően is, hogy 1595 szeptemberében a pápa feloldozta IV. Henriket, Mercœur egy darabig még II. Fülöpöt szolgálta, de hamarosan megértette, hogy fel kell adnia régi ambícióit. Az angers-i egyezmény, amelyet 1598. március 23-án fogadott el, végleg átengedte Bretagne-t a királynak. IV. Henrik 1598. április 13-án vonult be Nantes-ba, amely időpont De Thou egyetemes történetében éppen az általános megbékélést hozó nantes-i ediktum aláírását is jelöli.³⁹ Mercœur utolsónak hódolt be IV. Henriknek,⁴⁰ s jelentős anyagi juttatásokat harcolt ki magának. Ugyanakkor bele kellett nyugodnia, mint elsődleges békefeltételbe, abba a házasságba, amelyet lánya, egyetlen örököse, Françoise de Lorraine és a király Gabrielle d’Estrée-től született törvénytelen gyermeke, César de Vendôme között terveztek. Mercœur jól látta, hogy ez után a békekötés után már nem lehet keresnivalója a Francia Királyságban. II. Fülöp-höz 1598. március 24-én írt szomorú hangvételű levelében arról vallott, hogy nem folytatja a harcot, és hogy tisztában van veresége súlyával: *„Elveszítem – írja – azt a tekintélyt, amelyet ebben [bretagne-i] a kormányban szereztem, és a barátaim és szövetségeseim belém vetett hitét.”*⁴¹ Meghozta azt a döntést, amely egyedül volt összeegyeztethető méltóságával: *„Könyörgök Felségednek – folytatja –, hogy kegyelménél fogva részt vehessek a magyarországi harcokban a kereszténységgel összeférhetetlen ellenséggel szemben, ahol remélem, lesz alkalmam bizonyítani Isten szolgálatában való teljes elhatározottságomat egy szent és igazságos vállalkozásban, miután az isteni jószág nem talált arra méltónak, hogy ebben a királyságban szolgáljam őt.”*

A chantillyi kastély levéltárában őrzött kéziratos hagyatéék

A lotaringiai herceg ligában folytatott, rendkívül gazdagon dokumentált tevékenységének, megosztó személyiségének a francia kutatások a 19. századtól folyamatosan szenteltek monográfiákat, tanulmányköteteket.⁴² E kutatások tárgyköréből azonban szinte teljesen hiányzik Mercœur későbbi magyarországi szereplése, jóllehet erre vonatkozóan szintén bőségesen állnak rendelkezésre ismert és rejtőző levéltári források Franciaországban. A Párizstól alig 50 kilométerre található chantillyi kastély Condé Múzeumának könyvtára éppen ebből a szempontból vívja ki figyel-

39 Thou, 1734. tome 13. 206–208.

40 IV. Henrik megbocsátó magatartását többek között Sully is felróta a királynak, legfőképpen a legutolsó-nak is kitaró Mercœur herceggel szemben: „...n’auriez nul besoin d’entrer en des traittez qui vous cousteront beaucoup, il falloit aller droit à Nantes & là traiter à coups de canon, dont il n’en eust pas fallu quantité pour faire dire à ce Prince (qui a tousiours fait le fin vous ayant amusé deux ans sur des traittez) *maudit soit le dernier...*” [kiemelés G. I.] Lásd: Sully, 1725. 350.

41 Carné, 1899. vol. 2. 155.

42 Csupán a legfrissebb ilyen jellegű tanulmánykötetet említem: Buron–Ménies, 2009.

münket egy bőrkötéses kolligátummal. Dominique Gaspard trinitárius szerzetes 1605-ben íródott *Mercuriade* című tragédiája,⁴³ egyedülálló módon, egy szinte korabeli eseményt feldolgozva, akkor lépteti színre a katolikus liga legnagyobb vesztesét, Philippe-Emmanuel de Lorraine-t, amikor IV. Henrikkel való kiegyezése után II. Rudolf császár szolgálatába áll, hogy az oszmán hadsereg ellen induljon harcolni.⁴⁴

A Condé Múzeumnak azonban létezik egy kevésbé ismert kollekcója, az állományi szempontból teljesen elkülönülő levéltár, amelynek fondjegyzéke – a könyvtár kéziratárával ellentétben – nem rendelkezik elektronikus katalógussal. Az iratok feltárását a múzeumalapító Henri d’Orléans, Aumale hercegeinek (1822–1897) titkára, Gustave Macon (1865–1930), a múzeum első gondozója végezte el, s két nagyobb, jól elkülönülő egység, címgyűjtemény (*cabinet des titres*) és levélgyűjtemény (*cabinet des lettres*) néven választotta szét a dokumentumokat. Az előbbibe, az *A–H* sorozatba, a Montmorency, Condé, Guise, Vendôme, Gonzague-Nevers, Rohan-Soubise családok adományozóleveleit, okleveleit, okiratait, valamint a Condé-ház korábbi birtokpapírjait rendezte, míg a Montmorency és a Condé családok kéziratos levelezését – számos regiszterbe osztva – az *I–Z* sorozatban helyezte el. A Mercœur család hagyatéki iratai a herceg dédunokája, Louis-Joseph de Vendôme (1654–1712) és Marie Anne de Bourbon (1678–1718) házasságkötése nyomán kerültek a Bourbon-Condé család tulajdonában lévő chantillyi kastélyba,⁴⁵ s javarészt a címgyűjtemény *A* sorozatába kerültek besorolásra. A 38. számú jelzet számos, ez idáig szinte érintetlen dokumentum létezésére hívja fel a figyelmet. A Bretagne-i liga időszakához köthető számadások,⁴⁶ valamint a herceg születésének és gyermekeinek színhelyéül szolgáló noményi kastély 1602-ben felvett leltárjegyzéke⁴⁷ nem csupán a vallásháborúk utolsó időszakához kapcsolódó kutatásokhoz nyújt újabb adalékokat, de kiegészítésekkel szolgál a 16. századi katonautazók tanulmányozásához. Ez annál is inkább igaz, mivel a lajstrom a magyarországi harcokból hazatért herceg harci eszközeinek, dísz tárgyainak, trófeáinak, emléktárgyainak, ruházatának részletes felsorolását, továbbá a családi könyvtár pontos katalógusát is szolgáltatja.⁴⁸ Ugyanakkor a 38. számú fond tételei között kétségtelenül külön figyelmet érdemel a lotaringiai herceg magyarországi tartózkodása idejére keltezett, mintegy 150 fóló terjedelmű kéziratos iratköteg a következő címmel jelölve: *Mercœur herceg Magyarországon; saját kezű emlékiratai és levelezé-*

43 Manuscrits de la bibliothèque du château de Chantilly, Recueil de pièces en vers et en prose, Ms. 687.

44 Erről lásd: Gausz, 2018a.

45 A hagyatéék bekerüléséről lásd: Succession de la duchesse de Vendôme, née Condé, morte en 1718. Succession du duc de Vendôme, mort en 1712. 1-A-033. In: *Inventaire des Archives Anciennes du château de Chantilly. Sommaire*. Bibliothèque et Archives du château de Chantilly. 11. https://www.bibliotheque-conde.fr/wp-content/uploads/pdf/Archives_inventaire_continu.pdf.

46 La Ligue en Bretagne et en Normandie; comptes de l’entretien des garnisons de Fougères, Mont-Saint-Michel, etc., de 1595 à 1598. 1-A-038. In: *Inventaire des Archives Anciennes du château de Chantilly*, 13.

47 Inventaire du château de Nomeny en Lorraine après la mort du duc de Mercœur, 1602. 1-A-038. In: *Inventaire des Archives Anciennes du château de Chantilly*, 13.

48 Erről részletesebben Gausz, 2018b. 157–165.

se, 1600–1602.⁴⁹ A szöveg teljes feldolgozása még hosszú és szisztematikus előkészítést igényel, előljáróban annyi mégis elmondható, hogy minden bizonnyal Mercœur saját kezű – adott esetben rajzzal illusztrált – feljegyzései várják a chantilly levéltárban analitikus feltárásukat. A javarészt azonos kézírással jegyzett, francia nyelvű iratok közé óhatatlanul idegen kézírások, sőt német nyelvű feljegyzések is keveredtek, ezek aránya mégis elenyészőnek mondható. A feldolgozást hátráltatja a rendkívül nehezen olvasható, sok helyen megrongálódott papír, amelynek egy-egy szabadon maradt felületén a császári címer vízjele is tisztán kivehető. Szintén nehezíti az emlékiratok átírását Mercœur herceg sajátos kézírása, amely nem csupán a korszak, hanem a földrajzi kötődés jellegzetességeit is magán viseli. Specifikus jellege emellett komparatív elemzéssel való feldolgozásra ad lehetőséget, s olyan korabeli – átírásban is olvasható – emlékiratokkal való összehasonlításra sarkall, mint a történelmi kiegészítésekkel is kecsegtető Philippe du Bec nantes-i püspök tollából született napló.⁵⁰

*

Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercœur hercege a vallásháborúk utolsó szakaszának egyik főszereplője volt, egy a kiskirályok közül, akiket a katolikus liga emelt trónra a Francia Királyság egyik szegletében. A katolikus ligához kötelezte el magát, és unokatestvérei, a Guise-ek mellé állt, jöllehet minden tisztségét, méltóságát III. Henriknek köszönhette. Mercœur minden ellenállást felszámolva, lépésről lépésre épített fel egy új rendet, amelyben Nantes nyíltan a katolikus diktatúra fővárosává vált. Jelentős népmozgalom vezére lett, s a Capeting-monarchiát több évszázados trónbitorlásnak bemutatva, a Francia Királyság megcsonkításától sem riadt vissza. A Francia Királyságban megvívott harc után új területre menekült, ahol – elmondása szerint – éppúgy „teljesen Istent akarta szolgálni szent és igaz vállalkozásban, mivel Isten irgalma nem tartotta arra méltónak, hogy hazájában tegye ezt”.⁵¹ Tette mindezt saját, önös érdekből, vagy a köz javáért? Vallási vagy anyagi megfontolásból? A fentebb feldolgozott francia vallásháborús időszak semmiképp sem hagyható figyelmen kívül a császári királyi haderő törökverő hősét mozgató indítékok árnyaltabb megértéséhez.

49 Le duc de Mercœur en Hongrie; mémoires de sa main et correspondance, 1600–1602. 1-A-038. In: *Inventaire des Archives Anciennes du château de Chantilly*, 13.

50 A püspök kéziratosa naplója: *Journal du secrétaire de messire Philippe Du Bec, evesque de Nantes et archevesque de Reims, depuis l'an 1588 jusques en l'année 1605*. BnF, Ms. Fr. 5755, 91 fols.; továbbá a püspök naplójának szövegkiadása: La Fosse, 1866.

51 BnF, Ms. Fr. 4019 fól. 409v.: „Après avoir remply la France de l'ardeur de mon zèle envers la foy catholique contre ceux qui l'impugnoient, ne respire plus autre ambition que d'aller respandre jusqu'à la dernière goutte de mon sang pour la manutention et protection de nostre religion contre cette autre sorte d'infidelles que l'on dit estre en grand nombre en Hongrie.”

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források lelőhelyei

Bibliothèque et Archives du Musée Condé de Chantilly

BnF, Ms. Fr. Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Fonds français

2. Kiadott források és szakirodalom

Agrippa d'Aubigné

1893–1895 Agrippa d'Aubigné, Théodore: *Histoire universelle*. Tome 7. 1585–1588. Tome 8. 1588–1593. Paris, 1893, 1895.

Bassecourt

1608 Bassecourt, Claude de: *Le trespas de très-illustre et très-vertueux prince Monseigneur le duc de Montpensier*. Paris, [1608].

Brunet–Champollion–Halphen

1875 *Mémoires-journaux de Pierre de L'Estoile*. Tome 2. *Journal de Henri III, 1581–1586*. Éd.: Brunet, Gustave – Champollion, Aimé – Halphen, Eugène. Paris, 1875.

Buron–Méniel

2009 *Le duc de Mercœur. Les armes et les lettres (1558–1602)*. Éd.: Buron, Emmanuel – Méniel, Bruno. Rennes, 2009.

Cardot

1964 Cardot, Charles-Antoine: *Le Parlement de la Ligue en Bretagne 1590–1598*. Vol. 1–3. [S. l.], 1964.

Carné

1899 Carné, Gaston de: *Correspondance du duc de Mercœur & des ligueurs bretons avec l'Espagne. Extraite des Archives nationales et publiée avec une préface historique et des notes*. Vol. 1–2. Rennes, 1899. (Documents sur la Ligue en Bretagne, 1.)

Cornette

2005 Cornette, Joël: *Histoire de la Bretagne et des Bretons*. Tome 1. *Des âges obscurs au règne de Louis XIV*. Paris, 2005.

Gausz

2018a Gausz, Ildikó: French Tragedy in the Hungarian Theatre. Dominique Gaspard's Mercuriade (1605). In: *Belvedere Meridionale*, 30. (2018) 1. sz. 5–20.

2018b Gausz, Ildikó: Magyarország vonzásában. Francia ajkú utazók a kora újkori Magyarországon (1554–1608). [Doktori értekezés.] Szeged, 2018.

Haag

1864 Haag, Emile: *La France protestante, ou Vies des protestants français qui se sont fait un nom dans l'histoire*. Vol. 1. Paris, 1846.

Jourdan–Decrusy–Isambert

1829 *Recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420 jusqu'à la Révolution de 1789*. Tome 14. Pt. 2. *Mai 1574 – Aout 1589*. Dir.: Jourdan, Athanase Jean Léger – Isambert, François-André. Paris, 1829.

Jouön des Longrais

1894 Jouön des Longrais, Frédéric: Le duc de Mercœur d'après des documents inédits. In: *Bulletin archéologique de l'Association bretonne*, 13. (1894) 212–293.

Joxe

1982 Joxe, Roger: *Les protestants du comté de Nantes au seizième siècle et au début du dix-septième siècle*. Marseille, 1982.

La Borderie–La Bigne de Villeneuve

1855 La Borderie, Arthur Le Moyne de – La Bigne de Villeneuve, Paul de: *Mélanges d'histoire et d'archéologie bretonnes*. Rennes, 1855.

La Fosse

1866 La Fosse, Jean de: *Journal d'un curé ligueur de Paris sous les trois derniers Valois [l'abbé Jean de la Fosse], suivi Suivi du Journal du secrétaire de Philippe du Bec, archevêque de Reims de 1588 à 1605*. Publiés pour la première fois et annotés par Édouard de Barthélemy. Paris, 1866.

La Huguerye

1880 La Huguerye, Michel de: *Mémoires inédits de Michel de La Huguerye*. Tome III. 1587–1602. Paris, 1880.

Laschon

2009 Laschon, Fanny: L'art et les lettres au service de la politique. L'exemple des entrées du duc de Mercœur comme gouverneur dans les villes de Bretagne. In: *Le duc de Mercœur. Les armes et les lettres (1558–1602)*. Éd.: Buron, Emmanuel – Méniel, Bruno. Rennes, 2009. 133–146.

Le Noir

1851 Le Noir, Philippe: *Histoire ecclésiastique de Bretagne depuis la réformation jusqu'à l'édit de Nantes*. Paris–Nantes, 1851.

Le Page

2000 Le Page, Dominique: Le personnel de la Chambre des comptes de Bretagne en conflit (1589–1591). In: *Cahiers d'histoire*, 45. (2000) 4. sz. 587–609.

Le Person

2002 Le Person, Xavier: „Practiques” et „practiqueurs”. La vie politique à la fin du règne de Henri III (1584–1589). Genève, 2002.

Le Roux

2009 Le Roux, Nicolas: Un prince „obligé de droit divin”. Les engagements du duc Mercœur sous le règne d'Henri III. In: *Le duc de Mercœur. Les armes et les lettres (1558–1602)*. Éd.: Buron, Emmanuel – Méniel, Bruno. Rennes, 2009. 27–74.

L'Estoile

1837 L'Estoile, Pierre de: *Registre-journal de Henri III*. Paris, 1837.

Lettres inédites du duc

1862 Lettres inédites du duc de Mercœur et des rois Henri III et Henri IV aux habitants de Rennes en 1589 et 1590. In: *Bulletin et mémoires de la Société archéologique du département d'Ille-et-Vilaine*, 1862. 301–303.

Morice

1746 Morice, Hyacinthe: *Mémoires pour servir de preuves à l'histoire ecclésiastique et civile de Bretagne*. Tome 3. Paris, 1746.

Oraison funebre

1602 *Oraison funebre sur le trespas de Philippe-Emanuel de Lorraine, duc de Mercœur et de Penthevre faicte et prononcée en la grande eglise de Nostre-Dame de Paris, le 27 avril 1602 par messire François de Sales.* Paris, 1602.

Pocquet

1913 Pocquet, Barthélemy: *Histoire de Bretagne. La Bretagne province.* Tome 5. 1515–1715. Mayenne, 1913.

Sully

1725 Sully, Maximilien de Béthune: *Mémoires, ou Oeconomies royales d'État, domestiques, politiques & militaires de Henri le Grand, par Maximilien de Béthune, duc de Sully.* Amsterdam, 1725.

1778 Sully, Maximilien de Béthune: *Mémoires de Maximilien de Béthune, duc de Sully.* Tome 1. Londres, 1778.

Thou

1734 Thou, Jacques Auguste de: *Histoire universelle de Jacques Auguste de Thou depuis 1543 jusqu'en 1607.* Tome X. 1587–1589. (Livres LXXXVII–XCVI), tome XI. 1589–1593. (Livres XCVII–CVI), tome XIII. 1596–1601. (Livres CXVI–CXXVI). Londres [i. e. Paris], 1734.

Traver

1837 Travers, Nicolas: *Histoire civile, politique et religieuse de la ville et du comté de Nantes.* Vol. 1–2. Nantes, 1837.

ILDIKÓ GAUSZ

MOSAICS TO THE IMAGE OF DUKE OF MERCŒUR

THE POLITICAL CAREER OF PHILIPPE-EMMANUEL DE LORRAINE, 1582–1598

The paper aims to present how Philippe-Emmanuel de Lorraine, Duke of Mercœur (1558–1602), after a political and military career, reached the decision to leave the Kingdom of France and to join the anti-Ottoman fights in Hungary. Descendant from the cadet branch Vaudémont of the house of Lorraine, his political career began with the marriage of his half-sister, Louise de Lorraine-Vaudémont, to Henry III of France. His own marriage with Marie de Luxembourg, Duchess of Penthièvre, brought him the hereditary right to the crown of the Duchy of Brittany. It was a key position, so, in this sense, it is especially interesting to see that in 1582 the King appointed the Duke of Mercœur to the governorship of Brittany, and privileged him to the Prince of Dombes. During the wars of the Catholic League the political map of Brittany became divided, but Nantes declared definitely for the League as indeed did the province's governor and became one of the most important opponents of the succession of Henry IV to the crown of France. The discussed period illustrates how the last Leaguer holdout was led to submit himself to the King in 1598 and was compelled to enter into the service of the Emperor Rudolf II in 1599. The paper also reveals the existence of Duke of Mercœur's hand-written heritage, his memoirs on fighting in Hungary, so far completely unknown to researches, preserved in the Archives of the Château of Chantilly, France.